

РОЖКОВА Л.І.,
Кандидатка історичних наук, доцентка,
КУЗЬМЕНКО Н.М.,
Старша викладачка
Сумський національний аграрний університет
(м. Суми, Україна)

«УКРАЇНСЬКА МУЗА НЕ ЗМОВКАЛА НАВІТЬ ПІД ГУРКОТОМ ГАРМАТ»

Український добровольчий легіон (УСС) у складі австро-угорської армії постав 1914 р. на основі парамілітарних товариств «Сокіл», «Пласт», «Січ», культурно–освітніх структур Галичини. Серед старшин та вояків УСС було багато представників інтелігенції, студентів, обдарованих мистецькими талантами молодих людей. Одним з перших командирів легіону призначили директора Рогатинської гімназії, засновника «Просвіти» М.Галушчинського.

Улюбленим творчим заняттям стрільців був спів. Пісні та марші, українські народні мелодії у супроводі духового оркестру під керівництвом підхорунжого композитора Михайла Гайворонського супроводжували навчання та походи, паради і національні свята. Найвідоміша стрілецька пісня, яка стала гімном легіону – «Ой, у лузі червона калина», – з’явилася до Першої світової війни. Службовець української установи, згодом – поручник Іваницький почув мелодію та перші рядки пісні у виконанні акторів Львівського театру «Руська бесіда» (утворений 1861 р. при товаристві «Просвіта») під керівництвом Степана Чарнецького, якого вважають автором твору. В подальшому мелодію доповнили кількома рядками, їх склав, ймовірно, поручник Григорій Трух. Багато стрілецьких пісень були написані Михайлом Гайворонським, Романом Купчинським, Львом Лепким. Пісні «За сумуй, трембіто», «Чуєш брате мій», «Зажурились галичанки», «Ой, нагнувся дуб високий», «Ой, впав стрілець», «Їхав стрілець на війноньку», «Ой, видно село» набули значної популярності, а деякі відомі і донині. Іноді оркестр виступав спільно з українським театром або стрілецьким хором. Він складався з 30 співаків, диригували Л.Гринішак, А.Баландюк, В.Неділко. Під час Листопадового чину музикантам довелося брати до рук зброю.

Основним мотивом творчості стрілецьких митців була звитяга та бойове мистецтво побратимів. Стрілецький поет О.Бабій писав про бій за гору Маківка у Карпатах (квітень-травень 1915 р.):

Верхів’я гір, верхів’я слави.
Шумить, шумить, шепоче ліс:
По битві на полях Полтави
Тут вперше український кріс
Спиняв московських полчищ лави,
І вперше по літах недолі
Слова упали тут стрільцеві:
«Ми не поклонимось цареві!
Ми прагнем волі!»

Після битви на р.Стрипі (листопад 1915 р.), в якій стрільці відзначилися хоробрістю та стійкістю, але понесли важкі втрати, підрозділи УСС перебували у тилу. Активну діяльність розгорнула допоміжна культурно-просвітня формація УСС–Пресова квартира, довкола якої гуртувалися письменники, композитори, художники, фотографи – аматори. Віршовані та прозові твори М.Угрин–Безгрішного, Ю.Шкрумеляка, М.Голубця, А.Лотоцького, А.Баландюка, Л.Луціва, О.Назарука, Д.Відовського, В.Кучабського та інших друкувалися у періодичних виданнях («Шлях», «Червона калина») і збірниках («Стрілецька антологія», «Співанки УСС»). Для стрільців видавалися гумористичні часописи - «Самопал», «Самохотник», «Бомба». Стрілець Роман Сорохтей став відомим завдяки своїм карикатурам, Іван Ткачук та Іван Старчук – ілюстраціям до різних видань. Літераторами, істориками, журналістами було зібрано чимало документів і матеріалів про життя та бойовий шлях добровольців.

Тісні стосунки пов'язували УСС з Іваном Франком. Його син Петро служив у легіоні, а згодом – в УГА. Восени 1915 р. І.Франко оселився в стрілецькому «Приюті для хворих і виздоровців УСС», де його часто навідували львівські літератори, а також фронтовики під час відпусток. Під час похорон Каменяра 31 травня 1916 р. стрільцям довірили нести домовину та супроводжувати процесію до Личакова. У прощальних промовах наголошувалося, що УСС – духовні діти І.Франка, виховані на його ідеях боротьби за українську національну справу.

У середовищі УСС були і талановиті художники. Осип Курилас створив чимало портретів командирів, старшин і стрільців, Іван Іванець був автором портретів та графічних творів, Юліан Буцманюк та Лев Гец писали картини на воєнну тематику. Баталістична творчість подекуди поєднувалася з традиційним народним мистецтвом: М.Гаврилко створював скульптурні погруддя, М.Цимбрило володів мистецтвом гуцульської різьби. Було зроблено багато фотографій, які відображають участь українських добровольців у подіях Першої світової війни. Під час перепочинку між бойовими операціями поряд з військовою підготовкою стрільці брали участь у культурно-освітній роботі: організовували українські школи, спортивні змагання, Шевченківські свята. Однак, такі ініціативи не знаходили підтримки серед представників польської та австрійської влади.

Тісна творча співпраця пов'язувала стрільців з театром «Руська бесіда», перейменований на «Українську бесіду». Про діяльність колективу писав Йосип Гірняк у «Споминах», вперше опублікованих 1982 р. у Нью-Йорку (розділ «УСС в полоні Мельпомени»). Влітку 1914р. Й.Гірняк, випускник Рогатинської гімназії, разом з молодшим братом Володимиром, доєднався до Легіону УСС, його старший брат Никифор, офіцер австрійської армії, згодом був призначений сотником УСС. Автор згадував, як стрільці і декілька старшин австрійської армії замінили мобілізованих акторів театру. Актори-аматори, переважно гімназисти та студенти, були зараховані до Запасного Коша УСС і отримали військові звання. Зокрема, режисер Я.Барнич (згодом

став відомим композитором, автором оперет та музики до фільмів) мав звання підхорунжого, актор В.Демчишин-канцеляриста. У Коші було організовано навчальні курси для тих, які залишили навчальні заклади, і, по їх завершенні, у найближчих закладах вояки складали іспити і завершували перервану війною освіту.

Учасниками творчого колективу були І.Рубчак, С.Бенцаль, Є.Кохан, О.Гринішак, Я.Барнич, Й.Гірняк, Л.Новіна-Розлуцький, Г.Ничка та інші. Деякі актори-аматори брали участь у виставах під час відпусток з фронту. У репертуарі колективу переважали українські драматичні твори: «Сватання на Гончарівці» Г.Квітки-Основ'яненка, «Ой, не ходи Грицю, та й на вечорниці», «Циганка Аза» М.Старицького. Разом з симфонічним оркестром готували оперні вистави: «Наталка Полтавка» М. Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемовського, «Катерина» М.Аркаса. Значною популярністю користувалася опера «Галька» польського композитора Станіслава Монюшка на слова А.Міцкевича. Театр давав вистави по містах та селах прифронтової смуги Галичини та Буковини. У цей період з театром «Українська бесіда» активно співробітничав молодий режисер Лесь Курбас, у подальшому – засновник «Молодого театру» у Києві, а згодом – харківського театру «Березіль». Порівнюючи «Українську бесіду» з Львівським міським театром, Й.Гірняк наголошував, що аматорський колектив поступався «твердині польської культури» матеріальним забезпеченням та майстерністю, і називає стрільців–акторів «останніми могіканами» на тлі війни. «Вічна циганська мандрівка, без постійної стріхи над головою, кількаденне, у кращому випадку, кількатижнєве перебування на одному місці, примітивні сцени без елементарного обладнання, часто каганцеве освітлення, убогість костюмерії та бутафорії, – все це не гасило яскравих спалахів талантів, які своїм полум'ям підтримували вічний вогонь, без якого життя сіре та бідне. Весь той час був незабутнім вишкільним етапом». Ставлення до одягнутих в однострої аматорів було, подекуди, іронічним. «Фронтовики, обвішані медалями хоробрості, навіть тилові хронічні маркіранти, походжаючи по вулицях Львова, презирливо поглядали в наш бік, проте після вистави наввипередки запрошували стрільців-артистів на пиво до Сан-Сусі». Під час походу в 1918 р. на Херсонщину театр «Українська бесіда» продовжував діяти, Й.Гірняк згадував про відвідини хутора «Надія» в Єлісаветградському повіті-садиби та осередку творчості одного з корифеїв українського театру І.Тобілевича (І.Карпенко-Карий). «За дуже короткий час свого перебування на Єлісаветградщині вони, галицькі романтики, зуміли знайти стежини до сердець одноплемінників, яких довгі віки ділили кордони». Як стверджує Й.Гірняк, театральний колектив за участю січових стрільців проіснував до Листопадового повстання 1918 р.

Отже, мистецька та літературна спадщина УСС стала надбанням національної культури, а стрілецька пісня «Ой, у лузі червона калина» - символом спротиву російській агресії у ХХІ столітті. Історія стрілецького руху, його визначних особистостей, надихає на творчість і сучасних митців.